

ՎԵՏԱՊՈՏՈՒԹԻՒՆԵՐ ԵՆԵՆԵՆԱԾ ԲԱՄԿՈՐԵՆԻՆ ԳՐԵՑ

(Երանանդիան)

Գ.

ՈՒՄԿՈՐԵՆ ՄԱՏԱՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Թերեւս նորանախեւեղ եւ օտարորէ Տնէ Ռաւ-
խորէ մարեմեքեմեքեմ բացարձակ թիւն շատերէն
ականչն, որք իբր մտացածին ինչ նիստերով Ռաւ-
կական գրականութիւնն, անոր վրայ ճառեմք եղի-
րուաբար յիշող խոսելու հասարակ համարին:
Այս կարծիքն անտի իր ծագի, որ շատք ճիշդ տե-
ղեկութիւն չունենալով Նախեւեղ ուսման թա-
րուով յորինեալ գրուածոց վրայ... — զոր կամ ի
կարգ դրաբար զրոյց կը դասեն եւ կամ ընդ Նախ-
առնի աղբի հայերէն գրուածոց հետ կը նայեսցը-
նեն, — ուսման թաւաքան յանուայ կ'իմանան
միայն Արարի, Երեւան, Վերջապահ... եւ ա-
ստից նման քանի մի անդամակ գրութիւնք: Այս-
պէս անաւանց միայն ծանօթ է գրութիւնն այս մի-
ջին ճիշդ հայ գրականութիւնն, որ մեր հին (գրա-
բար) եւ նոր (աղբի) լեզուին միջին օղակ կը կազմէ:
Բայց ինչեւ աւարեամբք կայ այս երբորք
(միջին) ճիշդ, որ կարծեալմէն ընդարձակ եւ եւ
բոտ բաւականին հետաքրքրական: — Վերջին 6 — 7
(ԹԻ. — ԺԵ.) դարեր մէջ թեպէտ գտնուած են ոչ
սակաւք, որ իւրաքանչիւր ժամանակի գրաբարով
գրած են, բայց բազմազգեւ ուսման կամ ուսմ.
կարեան բարբառով գրուած են: Արդ աստից
գրուածոց մի մասը պահպան է, եւ այս է որ Ռաւ-
խորէ մարեմեքեմեքեմ կը կոչենք:

Թէ ինչպիսի ընդարձակութիւն ունի ուսմական
մասնագրութիւնն, յայտնապէս պիտի տեսնուի: Երբ
հետզհետէ հաստատուին ձեռնարկայ գրաբար հաւաք-
մանը օրինակ որ ցուցանէ, ճարտար չափեր որ անոց
մէջ բաւական բազմազգեւ պիտի երեւան ուսմական
բաւ. գրութիւնք, մանաւանդ ի՞նչ է ի նոյն կարգ դասեր
նաեւ. ուսմական գրաբարներն, որ այնչափ բազմաթիւ
են ի յետին դարս: Անշուշտ մեծ դարմանք պիտի պատ.
նաւ տեսնուի — Թող զայլ ամենայն ճիշդ գրական.
նաւ թիւնն որոյ երաբանիւր ունի իւր շախատ որ թուով
երեւեցողիցն — զմեծ բազմութիւն թշխարանաց, որ
ԺԻ. դարէն սկսեալ մինչեւ ԺԶ. դար յորինեալ կամ
թարգմանեալ են, բոլորն ալ ուսմական բարբառով,
Հինեւեղ մեղի ծանօթ հաւաքածոյից վրայ կարող ենք
հաստատուի թէ ինչպիսի բազմազգեւ գրութիւնն, թէ եւ
չըլլայ շատ հարուստ, յորում չգտնուի թշխարանու-
թիւնն վերաբերեալ գիտելի քանի մի ուսմական գրու-
թիւն, թէ որոշ հնէմանից գործ եւ թէ անանուն, է
որ ընդարձակ եւ մեծահասարակ եւ որ համառօտ, բոտ
մասին համարն թշխարանութեան վրայ եւ բոտ մասին
այս կամ այն անանունն ճիշդիւ վրայ, մինչեւ անաս-
նաբոսութիւնն իսկ անի իւր յատուկ գրութիւնն:

Աստից պիտի տեսնուի իսկ յաւելու նաեւ սաս անց
ոչխառակեալ դրերն որ ցայժմ ի՞նչ գտնուած: Ի մէջ
պայլ կայ յազգային մասնագրութեան Գրաբար. ձեռն-
գիր մի, որ ինքնին իսկ նոր ցոյց մի է ի հաստատու-
թիւնն սասցիւցս: Իրեւով Գրաբար. ձեռն-գիրն: Արդ
այս ձեռագրին մէջ կը յիշատակուին երեք գիրք թարգ-
մանից արուած Հէթում (Ա.) թարգմարն, որք մինչեւ
ցայժմ չեն յերեւան կիւս: Ահապէսկի ձեռագրին խօսքն.
«Իււ այս խրատին ալ ի հետ պողպատ շինելուն եւ
մառնա տուելուն էր դաս ի նոյն իմաստասիրացն Պարսից,
«որք թարգմանեց Հէթում թարգմարն Հայոց յորժամ
սգնաց ութեւասան հազար հնէնով ի վրայ թշնամոյն

«Պաւլանին եւ կոտորեց եւ սպառեց զամենեւին, եւ
«գնաց մեծաւ պաղով ի Պարստապատ Կոտոր խալիթային
«եւ մեծ պարգեւեք դարձաւ. եւ իմաստասիր ոմն սար-
«կաւ: Այսպէս անուն գտեալ աւ. կայսրն որ այն-
«պակ աղբի աղբի գիր եւ լեզու ուսեալ նման աւաղի
«սիրիկապիտին, եւ ոչ կայր գիր որ առ նմայ ոչ գտա-
«մեր. եւ նա սիրեցեալ ինչեւ ի Հայոց թարգմարն վասն
«հոգի գիտութեան, եւ ինքեցեալ յարցային եւ ետ
«թարգմանել երեք գիրք վասն յայդ պշտութեան եւ վասն
«Ինչ ինչու եւ վասն արեւելեան եւ արեւմտեան, 1867,
«երեւել ի Հայոց աշխարհս: (Տես Բազմազգեւ, 1867,
էջ 354, Դրան. Տես նաեւ Սիւստան, էջ 487, Դրան. 4.)

Արեւին այս պարձան եւ կամ ի մեր ծանօթեալ
թիւն հասած մասն ուսմական մասնագրութեան յա-
փաւոր ընդարձակութիւնն ունի. բայց կարծենք չենք
սկսելք ի՞նչ է հաստատուի որ աստից զայս կան պայ-
եւս նոյնպիսի գրութիւնք որոյ գրութիւնն իսկ գտե-
անու թիւն վարդապետ Ժանիկայ է: Այսմ համարեւե-
լու համար ինչ պակսի օրինակներ, որոյ մի միայն յի-
շատակներ, Բասն ասորի ոչ յաւառ ոչ որ գտնուի կամ
կերեւակայի Արեւելք Արեւելք: Ինչիւմ արդ Գոյն
Դաստատուից ուսման իւրեւեռն կամ նոյն իւր-
բարեւելքն զայն թիւն, որք այժմ արեւմեք յերեւել
կիւս են, եւ առաջինն հաստատուած իսկ: Արդ մի
կարող է հաստատուի թէ նոյնպիսի եւ թիւնն կարեւ-
որաբար գրուած լիւն յայտնալ յայնչալ յայնչալ փո-
շով ծածկուած, որոյ մաստար կամ հնաւոր ժա-
մանակաւ նոյնպէս աշխարհամօթ լինելն ոչ միայն
բազմալ ալ նաեւ անխնայն է, նայելով փոխովն եւ
հոգաբարձութեանն որ ի վերջին ժամանակ գրեթէ ամեն
կողմ կը տարբի զայնպիսին գտնելու եւ ի լոյս անելու:

Դառնալով ի կարգ բանիցն, կը զրուցենք թէ
օրչափ ընդարձակ է ուսմական մասնագրութիւնն,
նոյնչափ ալ հետաքրքրական է: Մտադրուի թիւն
արժանի է մանաւանդ այն պարագային որ նիւթոյ
աւելի պէտքայնութիւնն ունի քան զգրաբարն մասն-
ագրութիւն, բովանդակելով զանազան ուսումնա-
կան եւ բանասիրական գրութիւններ թէ հնէմ-
նախորէն յարագրեալ եւ թէ թարգմանութեան աշխա-
տասիրեալ: Արեւին առաջին ուսմական գրուածոց
թիւնն են՝ Թշխարան, մշակութեան եւ անասնա-
բուծական կամ անտեսական, պատմական, օրեն-
դական կամ դատաստական, արքունական...
Եւստոյ եւս յորմ այս առաջին մեր կ'ըլլին նոյնպիսի
նիւթոց վրայ, միանգամայն բանասիրական եւ բա-
նաստիգծական գրութիւնք, երբք, տալք, վէպք,
առակք, առասպելք եւ նմանք, բոտ մասին ուսմ.
կորէն եւ բոտ մասին ուսմականաւ, ոմանք արձակ
եւ ոմանք ոտանաւոր:

Այսու չենք օգրք բոլը թէ ուսմական մա-
սնագրութիւնն աւելի կարեւորութիւն ունի քան
զգրաբարն. քան լինի: Այսչափ միայն կ'ուզենք
իմանել որ ինչպիսի ուսմական բարբառն թիւն
զինչեղութեան եւ ճախութեան կողմանէ գրա-
բարէն շատ ստորին՝ ունի իւր յատուկ վերջաւոր-
ութիւնն ու ձեռնաշարժութեան, նոյնչափ նիւթոց
զանազանութեան ու պէտքայնութեան հայեցմամբ
ունի անաւանութիւնն, յորմ զուրկ է զարգացման: Եւ
թեպէտ այս ուսմական բարբ. մանաւանդ ի յետին
ժամանակի յորինուածներէնք մի մասն չն կրնար
աշխիւ ճաշակի եւ ընտրի բանասիրութեան զինչեղի
օրինակ համարուիլ. սակայն եւ ոչ իսկ բոլորովին
խոսան եւ առանց կարեւորութեան է, ոչ միայն
աղագայնոց համար եւ լոյ լեզուաբանական նկատ-
մամբ, այլ նաեւ օտար բանասիրաց եւ ուսումնական
այլեւայլ հայեցմամբք: Այս ասացայց կրնաք

«այս» ալ ըստ խորի իւր լի, այլ համարս իւր իւրաքանչեւ
«ստորի իւր անոր համար» յայնչեւ զիշու իւր իւր
«այս» խորի:

Ապա ուրեմն ի կեն ժր. դարու կային բժշկա-
կան գործիչներ: որոց համար կարող ենք ասել հաւա-
նական կարծեք թէ ուսմանը երևի, ինչպէս առհասո-
րակ ասեն նոյնպիսի գործիչներ յայրոք ժամանակաց: Բայց
այս ուր ի լուրիս առուգութիւնը յայսմ մասին. եւ ո՞վ
կը հարցանակի հաստատու կամ կարող է ապացուցանել
թէ գործարք չէին: Կարեւոր՝ որ եւ կը յայտնուի որոշ-
կի ճիշտ տալ, միանաւոր ենք խորհրդածէ՝ որ զիշու
Միկիմարայ ունեցած հայ բժշկական գործիչներ առա-
ջինական արարածով էին, ինչպէս պիտի ճանաչուէր իւր
հաստատարներն վերջին թէ Վարդի զոս գեղըւկ եւ
սարճակ արարածով ու, որպէս թէ իւր ինչ կեցող գրու-
թիւն մեծն արեւմտ, որովհետեւ նոյնպիսի գրեցիչն առ-
վարտակ իրենց արեւն միւսնոյն գեղըւկ կամ առաջի-
րեն իրենց էր: Եւ ինչպէս կարող էին այստաստա-
նուի: որ լիքն է այդ պատճառ գործիչներն ունեւար, կը
հետեւէր թէ նաեւ միւսն էին. դարուն կենս գրեցող
բժշկարանը դարաւր էին, վասն զի ի կեն նոյն դարուն
այլ ոմն մասնեագիր բժշկարանի (Վարդապետ) միւս-
նոյն կեցողի կը խոսի իւր գործիչներն աշխարհարարու
կամ առավորեն յորինելու լիքն: — Հանդերձ այսու
ամենիւրեւն Հերացի բժշկապետին յիշած քրոջ առաջի-
կան եւ ոչ դրարար իրենցաւ ըլլանք ի ստանար լուրի
ստուգութիւն: այլ միշտ հաւանակութեան սահմանին
մէջ կը մնայ:

— Դրեմք արտ Վարդապետայ խոցն՝ որ ինքնին
իւր բաւական հետաքրքրական է, եւ մեծ լուսնորու-
թիւն կու տայ առավական գործիչեանց լեզուին խառ-
նակութեան վրայ: «Եւ այլ միշտ թէ էր եղաւ այս
պիղծարար աշխարհարարու. եւ այս վասն երեք պատճառի:
«Առաջին այն է՝ որ ամենայն մարդ ճիշտական չի կար-
ել ոմն արտապիտ գրեցողը որ զայս խորին
բաներ լինանաւ. այնոր համար եղաւ աշխարհարարու: Եւ
արեւմտ պատճառն այն է աշխարհարարու լինելոյն՝ որ այլ
բարտէր խառնեցաւ, որ մեր ի ստանկի բառն դարաւ,
սեւ պիտանի որ այս բառերը մեզի վասն տանկանց տա-
սածուն տանկուն համար: Եւ երեք պատճառն այն է
սոր կայ ի յայտ գիրքս յարապիկերն եւ պարկերներն
եւ ստուգութեան թուրքերն, այնոր համար որ այս գիրքն
եւ յայլ լեզուէ փոխել է, այնոր համար շատ բառեր
կայ ի յայտ գիրքն, եւ է աշխարհարարու: Եւ թէ Աս-
տուտան յարմար է քրոջ մէջն (դեմք, յաւելցեմք)
արտգիրքն, որ զինք որ գծար բառ կայ հայ լեզուու
պատճառ, զի որ կարգադրել է գիրար, հասկնայ եւ
ստանալոր գիրութեանն ուսանի: եւ իսկի ի ծածուկ
սիրք ի մնայ եւ յայտնի կամքն Աստուծոյն: —

Ետաւ Վարդապետ պատճառարանութիւնս, կը-
սենք, որովհետեւ մեր խոցն արտ առավորեն գործիչեանց
սեղեւնորութեան մէջ ժամանակին վրայ է, եւ ոչ
եթէ կանխագոյն քան զիջիմարու առավորեն գործիչն
գտնուի եւ լուսնուիւն վրայ: — Երեւոյ եւս թէ
ապագայեւ ըլլաւ որ իրք առավորեն արարածով յորի-
նեւս էին իրեն յառաջ գրեւոր բժշկարանը այն միայն
ցուցանել իրար թէ ժր. դարեն յառաջ եղած է
սեղեւնորութիւնն առավական քրոջ: Իսկ զիշու ժամանակ
նոյն սեղեւնորութեան միշտ անորոշ կը մնար, ինչպէս
ինքնին յայտ է:

Հերացի բժշկապետին ակնարկածներն աւելի
հաւանակութեան ունի հուովեան եւ մեծադոյն հու-
թեան այլ բժշկարանի մասնաւոր արարածի Ս. Վարդապետ
գաղափարեւ ժր. դարու վերջին, որ իրք եւ ար-
գանքը առնական է, եւ Սարգսիսի կը կրէ, կըսուի ի
«Պատմ. Հայ. Գրք. (Հայ. Ա. 654): Բիւլլար» չէր գտնուի
սե ի 1861 (այս ինչ յարեւելի) լիւրս է հայն ի Ժամանակ
սոյսմաւ Խաչատուրի Հայր Գրիգոր: Եւ նոյն բժշկարան
կը իշխանակի նաեւ յայտնի (Բագմաճկա, 1881, էջ
33 եւ 84.) ուր կը համարուի թէ Գագիկ հաւանա-
կանարար Գագիկ առաջին եւս, որով թիւսնորութեան
ժամանակն է 990—1020: — Այս մեր Մատենադարանին
մէջ հին բժշկարանի քրեցող ի թուրքի Պ21: = 1438:
զոր անմը ոչ անման կը համարեն վերջիւրեւն:

Ելայտնի է թէ այս եւ այսմ նման գրուածոց
կրայ պիտի խոսիր ի կարգին. բայց որովհետեւ ասոնք
ընծայուած հնուութիւնն ամեն կողմեմէն ազատ եւ լիով
ապացուցեալ չի կրնար համարուի տակաւին, անոր
համար ըստ մեզ առ այսմ անորոշ կը մնայ անորոշ գրու-
թեան ժամանակն եւ հետեւարար առավական ժամանա-
գրութեան մէջ սեղեւնորութեան ժամանակին ինդիքն,
զորով լուծուին թէ թողունք ապագային կամ քան զիշու
հետաքրքրութիւն:

Այս ամենիւրեւն նկատելով, եւ առաջին աշայ
երկրով Մերոպեան նշանաբանը գիտուն նախըն-
թաց հայրենի գրուածոց մասին տարածեալ զղոյն-
ներն, եթէ չըսենք առաստուղներն, — ենթադրելով
հանդերձ զհարաւորութիւնն նա մասնաւոր զհաւ-
անականութեան վերջիւրեւ կանխագոյն առաջի-
կական գրութեանց, — կը կարգուինք իրականու-
թեան, եւ կը սկսինք խոսիլ ժր. դարու կիսին ի
վեր յորինելու կամ թարգմանելու ինքնակայ առա-
կորեն գրութեանց վրայ, որոց ժամանակին նկատ-
մամբ չի կրնար տարակոյն հանուիլ: Եւ այս՝ յայտնով
առաւել իրաւամբ, որ այն ժամանակն յարմար
համարեալ գրութիւնը, էթէ արգարեւ. այնչափ
հին եւ, մնացած եւ բերեւ զիշուցեալ շունենակով
անընդհատ յաշխարհութիւն:

(Հարաւորութիւն)

4. 2. 8.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԹԻՐԱՍԱՆՑՈՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Հարաւորութիւն)

Գ.

Գրադրիչ Սոսնոսիկեանց:

Ո՞վ չգիտէ թէ ինչ մեծ գրք կը խաղայ
թատրը հանրական կրթութեան գործոյն մէջ, իսկ
մեծաւոր պահպանողը բեմական գրուածքներն են:
Հետեւարար որչափ յալող եւ նպատակի յարմար
են այս վերլիններն, նոյնչափ կը զարգանայ եւ օգ-
տաւելաւ կը լինի առաւել: Հաստ անկատար կը մնար
մեր այս տեսութիւնը Ռուսաստանոց Գրականութեան
վրայ, եթէ անձանոց թողունք մեր ընթերցող-
ներեն Ռուսաստանոց անուանի թատերականոց —
գիտարելի Սոսնոսիկեանց:

Ոչ մի բեմական գրուածոց հեղինակ, ոչ ա-
րեւելեան եւ ոչ արեւմտեան Հայոց մէջ, յալողով է
ներկայացունել Ժողովրդական կեանքն իւր պարա-
զայից մէջ այն ճշգրութեամբ զոր Սոսնոսիկեանց իւր
կատարելագործեանց մէջ պատկերացուցած է: Մեր
ապագայ սերունդը պիտի բաժնայ ուսումնականիւր
մեր ներկայ կեանքը. եւ որպէս զի առիթ շատեր
նոյցաւ ողբալով՝ մեզ ժամանակակիցացս նման, թէ
նախնիք այնչափ անհայ եղեր են իրենց շղիպարող
գիտելու, որ ոչինչ նիւթ են թողելք ուսումնասի-
րելու: — մենք բայց ի բուն ուսմանական ոգով
գրուած վիպասանութիւններէ, պէտք է որ ունե-
անք մեր ընտանեկան կեանքը, մեր զանազան դա-
սակարգներուն իրարու յարաբերութեանց եւ մեր
բազմապիսեան թանկութիւնն մէջ առտիմանա-
բար տուած ընթերցելի ճշգրտութեւ հարապարտ նկա-
րագործիւնը, պատկերացած թէ մեր եւ թէ մեր